

GRAHAM ALLISON

CAPCANA LUI TUCIDIDE

Mai pot evita Statele Unite și China războiul?

Traducere din engleză de Anca Irina Ionescu

Cuvânt-înainte de dr. Mihail E. Ionescu

CORINT
ISTORIE

—2022—

INTRODUCERE

„Mi-am scris lucrarea nu ca un eseu, nu ca să câștig aplauzele momentului, ci ca o avere pentru toate timpurile.“

— TUCIDIDE, *Istoria războiului peloponesiac*

„Iată-ne în vârful lumii. Am ajuns pe aceste înălțimi ca să rămânem aici pentru totdeauna. Firește, mai este acel lucru numit istorie. Dar istoria este ceva neplăcut, care li se întâmplă altor oameni.“

— ARNOLD TOYNBEE, rememorând sărbătorirea jubileului de diamant al reginei Victoria, 1897

„Ca și alți istorici, m-am întrebat adesea ce sunt «lecțiile istoriei». Răspund că singura lecție pe care am învățat-o din studiul trecutului este că nu există învingători și învinși permanenți.“

— RAMACHANDRA GUHA

„Ah, dacă am fi știut!“ Asta este tot ce a putut spune cancelarul german. Nici chiar atunci când un coleg al lui a insistat, Theobald von Bethmann Hollweg nu a fost în măsură să explice modul în care opțiunile lui și cele ale altor oameni de stat europeni duseseră la cel mai devastator război pe care îl văzuse până atunci omenirea. În 1918, când măcelul din Primul Război Mondial s-a încheiat, jucătorii principali pierduseră toate lucrurile pentru care luptaseră: Imperiul Austro-Ungar se dizolvase, kaizerul german fusese înlăturat, țarul rus răsturnat. Franța a sângerat încă o generație, Anglia a fost jefuită de comoara și de tinerețea ei. Și pentru ce? Dacă am fi știut!

Exclamația lui Hollweg îl obseda pe un președinte al Statelor Unite o jumătate de secol mai târziu. În 1962, John F. Kennedy avea patruzeci și doi de ani și era în al doilea an al mandatului său, dar tot se mai lupta să-și înțeleagă responsabilitățile pe care le avea în calitate de comandant-șef. Știa că degetul lui stă pe butonul unui arsenal nuclear care ar fi putut ucide sute de milioane de oameni în câteva minute. Dar pentru ce? O lozincă de la vremea respectivă suna așa: „Mai bine mort decât roșu.“ Kennedy a respins această dihotomie, considerând-o nu numai facilă, ci și falsă. „Scopul nostru“, a spus el, „nu trebuie să fie pacea în detrimentul libertății, ci și pacea, și libertatea“. Problema era cum vor putea obține el și administrația lui și una, și alta.

În vara anului 1962, în timp ce își petrecea vacanța împreună cu familia în complexul de la Cape Cod, Kennedy citea *The Guns of August*, captivanta relatare a Barbarei Tuchman despre izbucnirea războiului din 1914. Barbara Tuchman reda gândurile și acțiunile kaizerului Germaniei, Wilhelm, și ale cancelarului acestuia, Bethman Hollweg, ale regelui Angliei, George, ale secretarului de stat al acestuia, Edward Grey, ale țarului Nicolae, ale împăratului austro-ungar Franz Joseph și ale altora în timp ce se îndreptau orbește spre abis. Tuchman afirma că niciunul dintre acești bărbați nu înțelesese pericolul cu care se confrunta. Niciunul nu dorise războiul de care avuseseră parte. Dacă ar fi avut ocazia să o ia de la capăt, niciunul dintre ei nu ar fi repetat alegerile pe care le făcuse. Reflectând la propriile responsabilități, Kennedy s-a angajat ca, dacă va fi vreodată în fața unor alegeri care ar putea marca diferența dintre un război catastrofal și pace, va fi în stare să reacționeze mai bine decât Bethmann Hollweg.

Kennedy nu avea nici cea mai mică idee despre ceea ce avea să urmeze. În octombrie 1962, la numai două luni după ce citise cartea Barbarei Tuchman, l-a înfruntat pe liderul sovietic Nikita Hrușciiov în cea mai periculoasă confruntare din istorie. Criza

rachetelor din Cuba a început atunci când Statele Unite au descoperit încercarea sovieticilor de a strecura rachete nucleare în Cuba, la numai 800 de kilometri de Florida. Situația a escaladat rapid, trecând de la amenințări diplomatice la blocada americană instituită împotriva insulei, la mobilizarea militară atât în SUA, cât și în URSS, și la mai multe ciocniri importante, inclusiv doborârea unui avion american de spionaj U-2 care zbura deasupra Cubei. În momentul culminant al crizei, care a durat treisprezece zile tensionate, Kennedy i-a mărturisit fratelui său Robert că șansele ca aceasta să se încheie cu un război nuclear erau „între unu la trei și egalitate”. Nimic din ceea ce au descoperit de atunci istoricii nu a modificat acest raport de șanse.

Deși a conștientizat pericolele situației sale, Kennedy a făcut în repetate rânduri alegeri despre care știa că, de fapt, *măresc* riscul de război, inclusiv de război nuclear. A preferat să-l înfrunte pe Hrușciiov în public (în loc să încerce să rezolve problema prin intermediul canalelor diplomatice); să tragă o linie roșie lipsită de ambiguități, cerând retragerea rachetelor sovietice (în loc să-și lase mai mult spațiu de manevră); să amenințe cu atacuri aeriene care vor distruge rachetele (știind că acestea vor declanșa represalii la Berlin din partea sovieticilor); și, în sfârșit, în penultima zi a acestei crize să-i dea lui Hrușciiov un ultimatum (dacă acesta ar fi fost respins, SUA ar fi fost obligate să tragă primul foc).

Cu fiecare dintre aceste alegeri, Kennedy a înțeles că marea riscul ca evenimentele și alegerile ulterioare ale celor care nu se aflau sub controlul lui să ducă la lansarea de bombe nucleare care să distrugă orașele americane, inclusiv Washingtonul (unde s-a aflat familia sa în tot timpul acestui calvar). De exemplu, când Kennedy a ridicat nivelul de alertă al arsenalului nuclear american la Defcon II, a făcut armele SUA mai puțin vulnerabile în fața unui atac sovietic preventiv, dar a relaxat în același timp mai

multe elemente de securitate. Piloții germani și turci și-au ocupat locurile în bombardierele de luptă NATO încărcate cu arme nucleare aflate la mai puțin de două ore de țintele lor din Uniunea Sovietică. Întrucât blocajele electronice ale armelor nucleare nu fuseseră încă inventate, nu exista nicio barieră fizică sau tehnică care să-l împiedice pe un pilot să decidă să pornească împotriva Moscovei și să declanșeze cel de-al Treilea Război Mondial.

Neavând nicio posibilitate să elimine aceste „riscuri necontrolabile“, Kennedy și secretarul său pentru apărare, McNamara, au recurs intens la procedurile organizatorice pentru a minimaliza accidentele sau greșelile. În pofida acestor eforturi, istoricii au identificat mai bine de zece situații aflate în afara sferei de control a lui Kennedy, care ar fi putut declanșa războiul. De exemplu, o campanie americană anti-submarine a aruncat bombe în jurul submarinelor sovietice, pentru a le obliga să iasă la suprafață, și l-a făcut pe căpitanul unui submarin sovietic să creadă că este atacat și să fie pe punctul de a lansa torpilele nucleare. În alt incident, pilotul unui avion de spionaj U-2 a zburat din greșeală deasupra Uniunii Sovietice, făcându-l pe Hrușciiov să se teamă că Washingtonul își recalcula coordonatele pentru un atac nuclear preventiv. Dacă vreunul dintre aceste incidente ar fi declanșat un al Treilea Război Mondial nuclear, ar fi fost în stare JFK să explice cum au contribuit alegerile lui la petrecerea acestor incidente? Ar fi putut da un răspuns mai bun decât cel pe care l-a dat Bethman Hollweg?

Complexitatea cauzalității relațiilor umane i-a lăsat perplecși pe filozofi, juriști și sociologi. Analizând modul în care izbucnesc războaiele, istoricii se concentrează în primul rând pe cauzele apropiate sau imediate. În cazul Primului Război Mondial, acestea sunt asasinarea arhiducelui de Habsburg Franz Ferdinand și decizia țarului Nicolae al II-lea de a mobiliza forțele armate împotriva Puterilor Centrale. Dacă criza rachetelor din Cuba

ar fi dus la război, cauza imediată ar fi fost decizia căpitanului submarinului sovietic de a lansa torpilele în loc de a coborî cu submarinul în adâncuri, sau alegerea eronată a unui pilot turc de a zbura la Moscova cu încărcătura lui nucleară. Cauzele imediate ale războiului sunt fără îndoială importante. Dar întemeietorul istoriei credea că motivele cele mai evidente ale vărsărilor de sânge le acoperă pe cele semnificative. Mai importanți decât scânteile care aprind războiul, ne învață Tucidide, sunt factorii structurali care stau la baza lor: condițiile în care evenimente altfel gestionabile pot escalada cu o severitate imprevizibilă și pot produce consecințe inimaginabile.

CAPCANA LUI TUCIDIDE

Istoricul antic grec Tucidide a explicat, în fraza cel mai frecvent citată în studiul relațiilor internaționale, că „*ascensiunea* Atenei și frica pe care aceasta a stârnit-o încetul cu încetul în Sparta au făcut războiul *inevitabil*“.

Tucidide a scris despre războiul peloponesiac, un conflict care i-a cuprins patria, orașul-stat Atena, în secolul al V-lea î.Hr. Fost soldat, Tucidide a urmărit modul în care Atena a contestat puterea greacă dominantă a vremii, orașul-stat cu organizare militară Sparta. A studiat izbucnirea ostilităților armate dintre cele două puteri și a descris în detaliu costurile oribile ale luptelor. Nu a mai apucat să vadă sfârșitul amar, când Sparta slăbită a învins în cele din urmă Atena, dar pentru el era același lucru.

În timp ce alții au identificat un evantai de cauze care au contribuit la izbucnirea războiului peloponesiac, Tucidide a mers în inima problemei. Când a pus reflectorul pe „*ascensiunea* Atenei și frica pe care aceasta a stârnit-o încetul cu încetul în Sparta“ a identificat cauza primară aflată la rădăcina unuia dintre cele mai catastrofale și mai derutante războaie. Lăsând intențiile la o parte,

când o putere în ascensiune amenință să înlăture puterea conducătoare, stresul structural care rezultă de aici face ca ciocnirea violentă să devină o regulă, nu o excepție. Așa s-a întâmplat în secolul al V-lea între Sparta și Atena, acum un secol între Germania și Anglia și era cât pe ce să se întâmple între Uniunea Sovietică și Statele Unite în anii 1950 și 1960.

La fel ca mulți alții, Atena credea că ascensiunea ei este benignă. În timpul jumătății de secol care precedase conflictul, se afirmase ca o culme a civilizației. Filozofie, teatru, arhitectură, democrație, istorie, navigație—Atena le avea pe toate, cum nu se mai văzuse sub soare. Dezvoltarea ei rapidă a început să amenințe Sparta, care se obișnuise cu statutul său de putere dominantă în Pelopones. Pe măsură ce Atena a devenit tot mai sigură și mai mândră de ea, a cerut să i se acorde respect, iar acordurile să fie revizuite pentru a reflecta noile realități ale puterii. Acestea erau—ne spune Tucidide—reacții firești la schimbarea statutului ei. Cum puteau atenienii să nu creadă că interesele lor meritau să atârne mai greu în cântar? Cum puteau atenienii să nu se aștepte să aibă mai multă influență în rezolvarea divergențelor?

Dar era cât se poate de firesc, explică Tucidide, ca spartanii să considere pretențiile atenienilor drept nerezonabile, ba chiar ingrate. Cine garantase mediul sigur care permisesese Atenei să înflorească, se întrebau spartanii pe bună dreptate. În timp ce Atena se umfla în pene cu sentimentul propriei importanțe și se simțea îndreptățită să aibă un cuvânt mai greu de spus și o putere mai mare, Sparta a reacționat cu nesiguranță, cu teamă și cu hotărârea de a-și apăra statu-quo-ul.

O dinamică asemănătoare se poate găsi în multe alte împrejurări, chiar și în familie. Când revolta unui adolescent amenință să-l copleșească pe fratele mai mare (sau chiar pe tată), la ce ne așteptăm? Alocarea dormitoarelor, a spațiului în dulap sau a locurilor la masă trebuie schimbată, astfel încât să reflecte

dimensiunea sau vârsta relativă? La speciile dominate de un mascul alfa, precum gorilele, pe măsură ce un potențial succesor crește mai mare și mai puternic, atât șeful haitei, cât și noul pretendent se pregătesc pentru o confruntare. În afaceri, când tehnologiile noi și perturbatoare permit companiilor nou-venite ca Apple, Google sau Uber să pătrundă rapid în industrii noi, rezultatul fiind adesea o concurență acerbă, care forțează companiile cu tradiție precum Hewlett-Packard, Microsoft sau operatorii de taximetrie să-și adapteze modelele de business sau să piară.

Capcana lui Tucidide se referă la perplexitatea firească, inevitabilă, care se produce atunci când o putere în ascensiune amenință să dea la o parte o putere conducătoare. Această situație poate surveni în orice sferă. Dar implicațiile ei sunt mult mai periculoase în afacerile internaționale. Căci exact așa cum în exemplul inițial al Capcanei lui Tucidide rezultatul a fost un război care a îngenuncheat Grecia antică, acest fenomen a bântuit diplomația în milenii care au urmat. Astăzi a pus cele mai mari două puteri ale lumii pe drumul care duce la un cataclism pe care nimeni nu-l dorește, dar pe care s-ar putea să nu fie în stare să-l evite.

SUA ȘI CHINA SUNT DESTINATE SĂ POARTE UN RĂZBOI ÎNTRE ELE?

Omenirea nu a mai văzut niciodată o schimbare tectonică atât de rapidă a balanței puterii precum cea provocată de ascensiunea Chinei. Dacă SUA ar fi fost o companie, ar fi deținut 50% din piața economică globală în anii imediat următori celui de-Al Doilea Război Mondial. În 1980, aceasta scăzuse la 22%. Trei decenii de dezvoltare a Chinei, exprimată într-un număr format din două cifre, au redus ponderea SUA în economia globală la 16%. Dacă această tendință continuă, în următoarele trei decenii ponderea SUA în economia globală va scădea la numai 11%. În

același interval, ponderea Chinei în economia globală a crescut de la 2%, în 1980, la 18%, în 2016, cu o bună perspectivă de a atinge 30% în 2040.

Dezvoltarea economică transformă China într-un concurent politic și militar formidabil. În timpul Războiului Rece, când SUA răspundea stângace la provocările sovietice, pe un afiș din Pentagon se putea citi: „Dacă ne vom confrunta vreodată cu un dușman real, vom fi într-o mare încurcătură.“ China este un potențial dușman serios.

Posibilitatea ca Statele Unite și China să fie în război pare improbabilă, pentru că războiul nu ar fi o alegere înțeleaptă. Centenarul Primului Război Mondial ne amintește totuși de capacitatea omului de a face lucruri nechibzuite. Când spunem că războiul este „de neconceput“, ne referim la ceea ce este posibil în lume, sau numai la ceea ce pot concepe mințile noastre limitate? Atât cât putem privi în perspectivă, chestiunea definitivă în legătură cu ordinea globală este dacă China și SUA vor putea să scape de Capcana lui Tucidide. Cele mai multe confruntări care se încadrează în acest model s-au terminat prost. În ultimii cinci sute de ani, în șaisprezece cazuri o putere majoră în ascensiune a amenințat să înlătore puterea conducătoare. În douăsprezece dintre acestea, rezultatul a fost războiul. Cele patru cazuri care au evitat acest deznodământ au realizat acest lucru cu ajutorul unor adaptări uriașe și dureroase de atitudini și acțiuni, atât din partea celui contestat, cât și din partea contestatorului. Statele Unite și China pot evita războiul în același fel, dar numai dacă își pot însuși două adevăruri dureroase. În primul rând, dacă se urmează actuala traiectorie, *războiul dintre SUA și China în deceniile care urmează nu este numai posibil, dar mult mai probabil decât se recunoaște acum.* Într-adevăr, în perspectivă istorică, războiul este probabil. Mai mult, prin subestimarea pericolului facem să crească riscul de război. Dacă liderii de la Beijing și de

la Washington vor continua să facă ceea ce au făcut pe parcursul ultimului deceniu, SUA și China vor ajunge în mod cert la război. În al doilea rând, *războiul nu este inevitabil*. Istoria ne arată că marile puteri își pot gestiona relațiile cu rivalii, chiar și cu cei care amenință să-i ocupe, fără să declanșeze un război. Aceste succese, la fel ca și eșecurile, le oferă multe lecții oamenilor de stat de astăzi. Așa cum spunea George Santayana, numai cei care nu studiază istoria sunt condamnați să o repete.

Capitolele următoare descriu originile Capcanei lui Tucidide, explorează dinamica și explică implicațiile ei pentru confruntarea actuală dintre SUA și China. Partea I oferă un sumar succint al ascensiunii Chinei. Toată lumea știe de dezvoltarea Chinei, dar puțini își dau seama de magnitudinea și de consecințele ei. Ca să-l parafrazăm pe fostul președinte ceh Václav Havel, s-a produs atât de repede, că nici nu am avut timp să fim uimiți.

Partea a II-a localizează evoluțiile recente din relațiile dintre SUA și China pe scena amplă a istoriei. Aceasta nu numai că ne ajută să înțelegem evenimentele curente, dar ne oferă și indicii clare referitoare la tendințele acestora. Analiza noastră merge cu 2 500 de ani în urmă, în perioada în care dezvoltarea rapidă a Atenei a șocat Sparta dominantă și militaristă și a dus la războiul peloponesiac. Alte exemple-cheie din ultimii 500 de ani oferă informații cu privire la modurile în care tensiunea dintre puterea în ascensiune și puterea conducătoare poate înclina tabla de șah în favoarea războiului. Analogia cea mai apropiată de actualul conflict—provocarea Germaniei, lansată împotriva Marii Britanii, care conducea un imperiu global înainte de Primul Război Mondial—trebuie să ne pună pe toți pe gânduri.

Partea a III-a se întreabă dacă trebuie să vedem actualele tendințe care modelează relațiile Americii cu China ca pe niște nori care se adună ca să prevestească o mare furtună. Relatările zilnice din mass-media referitoare la comportamentul „agresiv“

și refuzul de a accepta „ordinea bazată pe reguli internaționale“ stabilite de SUA după cel de-al Doilea Război Mondial descriu incidente și accidente care amintesc de anul 1914. În același timp, este necesară și o doză de autocunoaștere. Dacă China ar fi „exact ca noi“, atunci când SUA intraseră năvalnic în secolul al XX-lea, debordând de convingerea că următorii o sută de ani vor fi o eră americană, rivalitatea ar fi încă și mai severă, iar războiul mai greu de evitat. Dacă ar călca cu adevărat pe urmele Americii, ar trebui să ne așteptăm să vedem trupele chineze impunând voința Beijingului din Mongolia până în Australia, exact așa cum a modelat Theodore Roosevelt „emisfera noastră“, după bunul său plac.

China urmează o traiectorie diferită față de cea urmată de Statele Unite în ascensiunea lor spre hegemonie. Dar, în multe privințe, ascensiunea Chinei prezintă ecouri clare ale acesteia. Ce dorește președintele Xi Jinping al Chinei? Pe scurt: să facă China mare din nou. Cea mai profundă aspirație a celor peste un miliard de cetățeni chinezi este ca țara lor să devină nu numai bogată, dar și puternică. Obiectivul lor este ca țara să fie atât de bogată și atât de puternică, încât alte țări să nu aibă încotro și să fie nevoite să-i recunoască interesele și să-i acorde respectul pe care îl merită. Amploarea și ambiția acestui „vis chinez“ trebuie să ne scoată din minte orice idee că rivalitatea dintre China și Statele Unite se va stinge de la sine când China va deveni „un factor interesat responsabil“. Și aceasta este cu atât mai adevărat, cu cât ceea ce fostul meu coleg Sam Huntington a definit, cu un termen celebru, „ciocnirea civilizațiilor“—o disjunctie istorică între valorile și tradițiile fundamentale complet diferite ale chinezilor și ale americanilor—face ca apropierea dintre cele două puteri să fie încă și mai dificilă.

Dacă rezolvarea prezentei rivalități este puțin previzibilă, un conflict armat real nu pare că va avea loc prea curând. Așa o fi? În realitate, căile care duc la război sunt mai variate și mai plauzibile (chiar banale) decât ne place să credem. Pornind de la actualele

confruntări din Marea Chinei de Sud, din Marea Chinei de Est și din spațiul cibernetic și ajungând la un conflict comercial care crește pe spirală, scăpând de sub control, este înfricoșător de ușor să elaborăm scenarii în care soldații americani și chinezi seucid unii pe alții. Deși niciunul dintre aceste scenarii nu pare probabil, când ne amintim consecințele neașteptate ale asasinării arhiducelui de Habsburg sau ale aventurii nucleare a lui Hrușciiov în Cuba ne dăm seama cât de mică este distanța dintre „improbabil” și „imposibil”.

Partea a IV-a explică de ce războiul *nu* este inevitabil. Cea mai mare parte a comunității politice și publicul general se împacă în mod naiv cu posibilitatea războiului. În schimb, fataliștii simt o dorință irezistibilă de a se apropia rapid de un obiect imobil. Nici unii, nici alții nu au dreptate. Dacă liderii din ambele societăți vor studia succesele și eșecurile trecutului, vor găsi o sursă bogată de sugestii pe baza cărora să elaboreze o strategie care să satisfacă interesele esențiale ale tuturor țărilor fără a se recurge la război.

Revenirea în prima linie a unei civilizații cu o vechime de 5 000 de ani și cu 1,4 miliarde de oameni nu este o problemă care poate fi rezolvată. Este o *boală*—o boală cronică ce va trebui gestionată pe parcursul unei generații. Pentru a avea succes este nevoie nu numai de un slogan nou, de summituri prezidențiale mai frecvente sau de alte întâlniri ale grupurilor de lucru departamentale. Gestionarea acestor relații fără război va cere o atenție susținută, săptămână de săptămână, la nivelurile cele mai înalte în ambele guverne. Va presupune o înțelegere mutuală profundă, așa cum nu s-a mai văzut de la conversațiile dintre Henry Kissinger și Zhou Enlai și de la restabilirea relațiilor dintre SUA și China din anii 1970. Și, ceea ce este încă și mai important, va însemna schimbări de atitudine și de acțiune mai radicale decât tot ceea ce s-a întreprins până acum din partea liderilor și a publicului în egală măsură. În acest caz, pentru a scăpa din Capcana lui

Tucidide, trebuie să fim dispuși să ne gândim la ceea ce este de negândit și să ne imaginăm inimaginabilul. Pentru a evita Capcana lui Tucidide va trebui, nici mai mult nici mai puțin, să schimbăm cursul istoriei.